

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до проведення практичних занять і виконання самостійної роботи

з навчальної дисципліни

«РИСУНОК»

(МАТЕРІАЛИ І ТЕХНІКА РИСУНКА)

для здобувачів 1-4 курсів

першого (бакалаврського) рівня

та 1 курсу другого (магістерського) рівня

вищої освіти

галузі знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки

спеціальності В4 Образотворче мистецтво та реставрація

освітніх програм: «Графіка», «Станковий живопис», «Стріт-арт і монументальне мистецтво», «Станкова і монументальна скульптура», «Скульптура та ювелірне мистецтво», «Реставрація та експертиза творів мистецтв»

Харків

© Харківська державна академія дизайну і мистецтв, 2025

Методичні рекомендації до проведення практичних занять і виконання самостійної роботи з навчальної дисципліни «**РИСУНОК**» («Матеріали і техніка рисунка») складено на основі робочої програми навчальної дисципліни «Рисунок» для здобувачів 1-4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності В4 Образотворче мистецтво та реставрація освітніх програм: «Графіка», «Станковий живопис», «Стріт-арт і монументальне мистецтво», «Станкова і монументальна скульптура», «Скульптура та ювелірне мистецтво», «Реставрація та експертиза творів мистецтв»

У методичних рекомендаціях подано основні положення теми відповідно до затвердженої програми, а також необхідні методичні матеріали для самостійної роботи здобувачів. У даному виданні методичні рекомендації зазнали оновлення: матеріал було розширено, уточнено та адаптовано з урахуванням сучасних освітніх потреб – Харків: ХДАДМ, 2025 23 с., 11 іл.

Укладачі: доц. Брагін О.М., доц. Носань В.А., доц. Сердюк О.М., ст. викладач Сенін В.П., ст. викладач Ногін Р.Ю.

Рецензенти: Ковтун В.І.- заслужений діяч мистецтв України, професор кафедри живопису ХДАДМ, Жердев В.В. - кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри рисунка ХДАДМ.

Затверджено на засіданні кафедри рисунка ХДАДМ (протокол № 15 від 04.04.2025 р.)

На підставі Закону України «Про авторське право і суміжні права» авторські права на дані методичні рекомендації належать їх розробникам: доц. каф. рисунка Брагіну О. М., доц. каф. рисунка Носаню В.А., доц. каф. рисунка Сердюку О.М., ст. викл. каф. рисунка Сеніну В.П., ст. викл. каф. рисунка Ногіну Р. Ю.

Методичні рекомендації не можуть бути скопійовані або передані іншим особам чи організаціям без письмового дозволу авторів.

© Брагін О.М., 2025

© Носань В.А., 2025

© Сердюк О.М., 2025

© Сенін В.П., 2025

© Ногін Р.Ю., 2025

Рекомендовано до друку:

Методичною радою ХДАДМ

Протокол №25-05 від 25 листопада 2025р.

ЗМІСТ

1. Передмова	4
2. Тема 1. Папір і фіксативи	5
3. Тема 2. Графіт	7
4. Тема 3. Вугілля	9
5. Тема 4. Сангіна	10
6. Тема 5. Перо	12
7. Тема 6. Соус	14
8. Тема 7. Пензлик	16
9. Тема 8. Пастель	17
10. Рекомендована література	20
11. Рекомендовані інтернет-ресурси	23

Передмова

В сучасній художній освіті рисунок займає провідне місце. Художник-живописець, монументаліст, графік, дизайнер, скульптор повинні легко і вільно виражати свої задуми на площині різними малювальними матеріалами. Рисунок учить об'ємному мисленню, розумінню конструктивної основи форми. Мікеланджело писав: "Рисунок є вища точка і живопис і скульптури і архітектура; рисунок джерело і корінь усяк науки". Рисунок це мистецтво виражати задум художника у будь-якій композиційній і проектній роботі. У рисунку відображають об'єкт зображення, виражаючи його основні ознаки: форму, об'єм, матеріал, простір і внутрішній зміст. "Усе мужнє, тверде, благородне в мистецтві виражається рисунком" - писав П. Чистяков. Велика увага рисунку приділялася в художніх академіях. Рисунок отримує наукове обґрунтування і методичну стрункість. У академіях рисунок стали називати академічним.

Академічний рисунок виконують з метою вивчення натури і придбання навичок її зображення.

В освітньому процесі виконують і творчий рисунок. Ділення на академічний рисунок і творчий дуже умовно: оскільки виконуючи академічний рисунок треба працювати творчо, а виконуючи рисунок творчий треба працювати на основі академічних знань. Творчий рисунок виражає ідеї, думки і почуття самого художника. Рисунок найбільш простий і швидкий засіб вираження мистецької думки. При роботі на учбовим рисунком у студентів часто виникають труднощі технічного порядку.

Допомогти здобувачу в подоланні цих труднощів, ознайомити його з найбільш поширеними матеріалами рисунка, навчити ними правильно користуватись це мета написання цих методичних рекомендацій.

Освоєння техніки рисунка процес тривалий і послідовний. Він вимагає зосередженості, завзятості і працьовитості. Щоб овоїти техніку рисунка треба малювати щодня. "Постійно, не пропускаючи жодного дня для малюй що-небудь,

оскільки немає нічого, що було б занадто нікчемним для цієї мети" - писав Бенвенуто Челліні.

Рисунок вимагає від здобувача сили характеру і великого терпіння. Щоб опанувати рисунок треба проявити величезну завзятість.

Тема 1 Папір і фіксативи.

Папір для малювання, залежно від матеріалу, вживаного для рисунка, використовується різний. Для навчальних цілей краще застосовувати малювальний папір - щільний, білий, із злегка шорсткою поверхнею. Для тривалих завдань слід брати щільний ватман або напівватман. Виконувати рисунок на такому папері слід олівцем середньої м'якості. Для короткострокових малюнків застосовують газетний, обгортковий або шпалерний папір.

Такий папір має властивість добре утримувати м'які малювальні матеріали, оскільки вона має дрібнозернисту, рихлу поверхню. На ній добре малювати м'якими і дуже м'якими олівцями, вугіллям, сангіной, соусом.

Рисунки завжди виконуються на одній стороні аркуша паперу, інша сторона залишається чистою.

Пензликом добре працювати на ватмані, пером на глясовому але не крейдованому папері.

Папір перед малюванням прикріплюють кнопками до мольберта, дошки або планшета.

Для виконання тривалого рисунка папір слід натягнути на планшет.

Аркуш паперу змочується з одного боку і закріплюється з боків клеєм. Щоб він рівно обтягнув планшет, лист розпрямляють від центру до країв, закріплюють клеєм і дають висохнути в горизонтальному положенні. Рисунки вугіллям, соусом, сангіной, пастеллю вимагають закріплення, тобто фіксації. При закріпленні папір повинен знаходитися так само в горизонтальному положенні.

Зараз у продажу є різноманітні закріплювачі-фіксативи спреї.

Балончик з фіксативом треба тримати на досить великій відстані від рисунка, щоб бризки вийшли як можна дрібнішими.

Під час закріплення треба стежити за тим, щоб фіксатив не збирався на папері в краплі. При появі крапель їх швидко видаляють промокальним папером.

Фіксація відбувається в декілька прийомів. Рівномірно змочений рисунок залишають просохнути, потім знову його окроплюють фіксатором. При фіксації рисунок має бути натягнутим на планшет. Фіксативи можуть бути водними, спиртовими і іншими.

До водних відноситься фіксатив, що виготовляється з коров'ячого молока, знежиреного і розбавленого водою. Цей фіксатив застосовується для закріплення малюнків виконаних графітом.

Желатиновий фіксатив складається з 2 % розчину желатину, до якого додають 10-30% спирту або денатурату.

Для закріплення малюнків зроблених вугіллям папір перед малюванням покривають розчином желатину. Закінчений рисунок тримають над парою і рисунок закріплюється, оскільки желатин обволікає частки вугілля.

Казеїновий фіксатив готують з водяного розчину вуглекислого амонія, що складається з 750 мл води і 10 гр. вуглекислого амонія. У цей розчин додають 15 гр. казеїну в порошку, добре збовтують і ставлять в тепле місце. Помалу додають 550 мл спирту або денатурату. Спиртові фіксативи готують з шелаку і спирту(на 1 частину шелаку 10-20 частин спирту). Цими фіксативами фіксують рисунки вугіллям.

Контрольні запитання:

1. *Які види паперу частіше використовують для рисунка?*
2. *Які фіксативи ви знаєте?*
3. *Як наносять фіксативи?*

Тема 2 Графіт

Графіт натурального походження чорного кольору є одним з видів кристалічного вуглецю в суміші з різними речовинами.

Спочатку графіт використовувався як підсобний матеріал. Його використали для натирання зворотної сторони рисунка, який вимагалось перекласти на новий лист шляхом перетискування. Велике поширення отримав графіт у кінці XVIII століття, коли починають виготовляти графітні олівці різної твердості. Зараз графіт випускається не лише в дерев'яній оболонці, але і у вигляді графітних паличок.

Якість графіту залежить від однорідності його маси, поганий графіт дряпається по паперу.

Тон графіту сірий або сіро-чорний. На олівцях вказується міра м'якості або твердості. Техніка застосування графітного олівця порівняно з іншими матеріалами рисунка не складна. Графіт добре лягає на будь-який папір. Їм виконуються як короткострокові так і тривалі рисунки. Об'єми можна моделювати як штрихом, так і ретушню кінчиком олівця і бічною стороною. Для посилення тону застосовують м'якший олівець. Майстри робили рисунки графітними олівцями різної твердості.

Спочатку потрібно навчитися працювати одним олівцем і витягати з нього усі його можливості.

Для навчальних малюнків краще застосовувати олівці не дуже м'які, наприклад HB, B, 2B.

Вивчивши можливості цих олівців можна переходити і до м'якших. Щоб знати якими тональними можливостями володіє олівець треба спробувати силу тону на куточку аркуша паперу, на якому виконується рисунок.

Підбирати олівець і папір треба відповідно до поставленого завдання.

Для лінійно-штрихового рисунка більше підійде щільний папір з невеликою фактурою, а для тонально-мальовничого - папір із зерном.

Рихлий папір для тривалого малювання не придатний. Якщо малюють на тонованому папері, то краще брати папір світлих тонів.

Невдалий лист стирають гумкою. Вона може бути як м'якою так і жорсткою. Якщо рисунок дуже переобтяжений тоном, то його можна освітлити за допомогою дрібно розкришеного хліба. Рисунок повинен знаходитися в горизонтальному положенні. На рисунок насипають хлібну крихту і долонею, не торкаючись поверхні рисунка, протерти круговими рухами. Хлібна крихта вбирає в себе зайвий графіт і рисунок стає світліше. Можна висвітлювати або усю поверхню або окремі частини поверхні рисунка.

Виконані графітом рисунки зазвичай не фіксують, окрім тих випадків, коли вони зроблені дуже м'яким олівцем.

Прикладом різноманітності прийомів роботи графітним олівцем є рисунки Ж-Д Енгра "Портрет мадам Детуш" (рис.1) і "Портрет дочки Люсьєна Бонапарта"(рис.2), К.П. Брюлова "Поліна Віардо" (рис.3).

Рис.1 Ж-Д Енгр
Портрет мадам Детуш

Рис.2 Ж-Д Енгр
Портрет дочки Люсьєна
Бонапарта

Рис.3 К.П.Брюлова
Поліна Віардо

Контрольні запитання:

1. Від чого залежить якість графіту?
2. На якому папері найкраще працювати графітом?
3. Як фіксують рисунки графітом?

Тема 3 Вугілля

Дерев'яне вугілля як малювальний матеріал використовувався з глибокої старовини. Вугілля має великі тональні можливості. Вугілля зручне в роботі, незамінне при виконанні малюнків великого розміру. Їм зручно користуватися в ескізних роботах і збіглих нарисах. Вугіллям можна малювати на папері, картоні, полотні і інших матеріалах. Рисунок вугіллям вимагає певних навичок. Вугілля - крихкий матеріал, погано з'єднується з папером і обсипається, але дає глибокий матово-чорний слід.

Рисунок, виконаний вугіллям, необхідно закріпити фіксативом. Працюючи вугіллям потрібно, для зручності, обернути його папером. Заточують вугілля наждачним папером. Малювати можна і гострими краями і розташовуючи вугілля навзнаки. Вугілля можна приготувати самому. Узяти пучок березових, горіхових або вербових прутиків, обмазати їх глиною і покласти в піч на вугілля, що горить. Таким чином можна приготувати вуглинки різної товщини і форми. Вугіллям малюють на шорсткому, зернистому папері. Для виконання тривалих малюнків слід наклеїти папір на планшет.

Вугіллям можна працювати двома способами. Перший схожий на роботу олівцем, коли малюють в основному лінією, штрихом. Другий спосіб пов'язаний з великим застосуванням тону. При цьому способі широко прокладають тіні і фон для чого вугілля кладуть на папір навзнаки. Можна робити і так: коли рисунок детально промальовував, його розтирають долонею, потім знову малюють, вибираючи м'якою булкою освітлені місця форми. Гумку вживати небажано. Для проведення тонких ліній вугілля заточують криво на край. При роботі на полотні вугілля самозаточується.

Малюючи вугіллям художники застосовують різні розтушки. В XIX столітті винайшли пресоване вугілля. Воно краще тримається на папері, але вимагає закріплення. Вугілля допускає поєднання з іншими матеріалами - сангіною, крейдою, пастеллю, кольоровими олівцями. Прикладом поєднання вугілля з іншими

матеріалами можуть бути рисунки Е.Дега (рис.4), В.Серова (рис.5). Завдяки своїм якостям вугілля досі залишається зручним матеріалом для рисунка.

Рис. 4 Е.Дега. Після купання

Рис. 5 В.Серов Портрет кн. П.А. Щербакової

Контрольні запитання:

- 1.Способи малювання вугіллям?*
- 2.На якому папірі найкраще працювати вугіллям?*
- 3.Як фіксують рисунки вугіллям?*

Тема 4 Сангіна

Одним з популярних матеріалів для малювання є сангіна. Натуральна сангіна - продукт мінерального походження. Багата змістом мінеральних оксидів, сангіна має інтенсивний червоно-коричневий колір. Сангіна виробляється і штучним способом у вигляді круглих або квадратних паличок. Випускається сангіна і в дерев'яній оправі у вигляді олівця. Цінність сангіни визначається м'якістю, насиченим кольором, хорошим зчепленням з папером. Малювати сангіною можна на різних паперах.

Для тривалих малюнків вживають усі сорти щільного паперу з шорсткою поверхнею. Для короткострокових малюнків і нарисів можна вживати папір нижчих сортів, по можливості зернистий, годиться і обгортковий папір. Малювати сангіною можна поєднуючи її з іншими малювальними матеріалами, такими як вугілля, крейду, олівець. Під основу можна брати картон, тонований папір, краще за холодні тони. При малюванні сангіною застосовують різні розтушки, які роблять з тонкої шкіри, замші або паперу, так само вживають ганчірки і вату.

Для послаблення тіней використовують стерті під кутом щетинні пензлики. Стирають сангіну м'якими і жорсткими гумками. Фіксувати рисунки зроблені сангіною треба тільки при необхідності, повільно засихаючими фіксативами: знятим молоком або желатином розчиненими водою. Рисунки виконані сангіною у поєднанні з чорним олівцем, вугіллям, соусом фіксувати не можна.

Різноманітні по технічних прийомах твори, виконані в матеріалі чистої сангіни таких художників як Леонардо да Вінчі (рис.6), Рафаеля, Андреа дель Сарто (рис. 7), Рубенса. Прикладом мальовничої манери виконання служать рисунки Тиціана. Використовуючи тон паперу, картону або полотна до сангіни в рисунку художники додавали вугілля, крейду, італійський олівець.

Рис. 6 Леонардо да Вінчі Автопортрет

Рис. 7 Андреа дель Сарто Портрет молодої дівчини

Завдяки кольору і еластичності сангіна стала улюбленим матеріалом рисунка. Велика кількість колірних нюансів на тонованому папері, які дає сангіна в з'єднанні з іншими матеріалами, створює великі можливості для художника в його творчих пошуках.

Контрольні запитання:

- 1.Що таке сангіна?*
- 2.На якому папері найкраще працювати сангіною?*
- 3.Як фіксують рисунки сангіною?*

Тема 5 Перо

Перо, як інструмент малювання, з давніх пір використовувалося художниками. Великі майстри минулого : Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Дюрер (рис. 8) , Рембрант (рис. 9) і інші залишили нам в спадщину неповторні по стилю і техніці рисунки пером. Перо є відмінною школою для руки і ока, оскільки помилки, допущені при малюванні, майже не поправні. Ця обставина примушує художника бути особливо уважним при проведенні будь-якої лінії. До малювання пером можна приступити тоді, коли правила малювання олівцем вже засвоєні.

Рис. 8 Дюрер Агнеса Дюрер

Рис. 9 Рембрант Христо під час бурі на морі Галілейському

При малюванні використовують тонке сталеве перо і рідку туш. Малювання пером вимагає особливої акуратності. Не можна брати багато туші на перо. Перо треба постійно очищати від засихаючої туші, тоді воно дасть тонку лінію. Треба періодично давати підсихати нанесеним лініям і штрихам, щоб вони не змастилися при подальшій роботі.

Перо має можливість промальовувати дрібні деталі і робити швидкі нариси. Для першого рисунка застосовуються різні види пір'я - гусячі, очеретяні, сталеві і інші. При появі в XIX столітті сталевого пір'я техніка рисунка пером значно збагатилася. Сталеве пір'я буває різних розмірів і різної твердості.

Важлива умова, що пред'являється до сталевому пір'ю, - щоб воно не дряпало папір.

Міняючи натиск, можна з будь-якого пера витягнути лінії різної товщини.

Сталеве перо дає тонку, суху лінію, лінія, проведена гусячим або очеретяним пером, відрізняється м'якістю.

Роботу пером можна комбінувати з будь-якою іншою технікою рисунка. Для Малювання пером використовують туш. Вона швидко сохне і після висихання не розмазується.

Окрім чорної існує туш інших кольорів - коричнева, синя. Пером треба малювати на гладкому, добре проклеєному папері.

Малювати пером можна і на тонованому і на білому папері. Працюючи над тривалим рисунком пером, передусім треба наклеїти папір на планшет і знежирити його.

Перед тим, як малювати пером, треба нанести на аркуш паперу легкий лінійний рисунок. Туш - матеріал не змивається, тому поправки в пір'яному рисунку виключені. Художник повинен стежити за кожним рухом пера і класти штрих тільки напевно.

Контрольні запитання:

1. *Які види пера ви знаєте??*

2. *На якому папері найкраще працювати пером?*
3. *Як фіксують рисунки пером?*

Тема 6 Соус

Соус як матеріал рисунка став відомий у кінці XVIII - початку XIX століття. Соус - матеріал у вигляді жирних чорних стержнів діаметром 8-10 мм в паперовій обгортці. Рис соусом залишає на папері жирні лінії і плями. Як матеріал соус має великі тональні можливості. Соус готується з порошку тонко перемелених продуктів згорання, в який додається слабкий розчин рослинного клею. Соус надходить у продаж у вигляді циліндричних паличок, обгорнутих в олов'яний папір.

На практиці існує два способи роботи соусом: сухий і мокрий. Перш ніж працювати соусом, на аркуш паперу наноситься попередній рисунок олівцем. Соус перед роботою розтирають об шматочок шорсткого паперу, пилок, що утворився, на розтушку і наносять її на рисунок, заздалегідь підготовлений олівцем. При роботі застосовують замшеву або паперову розтушку, а так само тампон з вати. Спочатку моделюють основні об'єми і великі поверхні рисунка.

При необхідності посилити тон в потрібних місцях додають необхідну кількість соусу і розтирають його тампоном з вати. Деталі зазвичай моделюють вугільним олівцем, що дає однорідну з соусом матову поверхню.

При необхідності зняти з рисунка зайвий матеріал, користуються гумкою, клячкою, ганчірочкою і тампоном з вати.

Сухий соус дуже крихкий, м'який і жирний матеріал, що не дозволяє застосовувати штрихову техніку при виконанні рисунка. Сухий соус має погане зчеплення з поверхнею паперу, легко обсипається і стирається. Рисунки виконані соусом треба фіксувати слабким розчином цукрової води, знятим молоком, а так само п'ятивідсотковим розчином желатину. Прикладом техніки сухого соусу може бути підготовчий рисунок жіночої голови до картини "Безутішне горе" М. Камського (рис. 10).

Рис. 10 М. Крамський
Малюнок жіночої голови до картини Безутішне горе

Багатими можливостями для рисунка є техніка мокрого соусу.

Перед малювання мокрим соусом папір треба наклеїти на планшет. Папір для малювання беруть щільний, не крупнозернистий, щоб він міг витримати розмивання водою і часте застосування гумки. Для роботи знадобитися соус для води і розведення соусу, а так само акварельні і щетинисті кисті. На аркуш паперу, перш ніж працювати мокрим соусом, олівцем наносять попередній рисунок. Потім різними кистями прокладають великі площини, намагаючись точно узяти тональні стосунки що характеризують форму.

Контрольні запитання:

1. *Що називають соус?*
2. *На якому папері найкраще працювати соусом?*
3. *Як фіксують рисунки соусом?*

Тема 7 Пензлик

З давніх пір рисунок пензликом на папері отримав велике поширення. Ця техніка давала можливість широко прокладати великі маси і площини в рисунку. Ця техніка дозволяє в той же час виконувати рисунки з деталями, що детально пропрацювали.

Монохромний живопис, так звана грізайль, часто зустрічається у старих майстрів. Вони в період підготовчої роботи над картиною створювали в цій техніці закінчені твори. Грізайль широко застосовувалася раніше і застосовується тепер в монументальному живописі. Техніка рисунка пензликом застосовувалася старими майстрами як в ескізних роботах, так і в закінчених жанрових композиціях, пейзажах, портретах, рисунках людських фігур, що ретельно пропрацьовано. Папір для рисунка кистю вибирається білий, з хорошим зерном.

Якщо для рисунка вибирається папір тонований, то тонування має бути нейтральним. Для тривалої роботи пензликом беруть щільний, високої якості папір. Пензликом малюють чорнилом, тушшю, бістром, і іншими барвниками, що розводяться водою. З давніх пір для малювання застосовувалася сепія - фарба тваринного походження у якої приємний бархатисто-коричневий колір. Хороший матеріал для малювання пензликом - чорна туш. У продажу є туш в паличках і рідка у флаконах. Перш ніж почати роботу сухою тушшю, її необхідно розтерти.

Туш розтирають на спеціальній палітрі або використовують для цього будь який фарфоровий посуд. Туш хорошої якості має теплуватий відтінок, відрізняється великою щільністю і розтяжністю тону від глибоко-чорного до світлих, ледве помітних відтінків. Покладена на папір туш не змивається. Папір під туш беруть щільний і гладкий, але не крейдований. Перед початком роботи папір слід натягнути на планшет. Тушшю можна працювати будь-якими пензликами, виконуючи як дрібні, так і дуже великі рисунки.

Туш дуже добре входить в з'єднання з іншими матеріалами рисунка. Старі майстри пензлика робили композиційні ескізи майбутніх картин. Їх не мало у таких художників як Джованні Батиста Тьєполо, Паоло Веронезе, Рембрандт.

Малювання пензликом вимагає від художника великого досвіду, знань і точності ока. Така робота виховує почуття цілого, уміння лаконічно передавати велику форму.

Контрольні запитання:

1. *Якими матеріалами можна малювати за допомогою пензлика?*
2. *На якому папері найкраще працювати пензликом?*

Тема 8 Пастель

Самі ранні відомості про застосування пастелі в рисунку дав Джованні Ломаццо. У трактаті про живопис він пише про те, що Леонардо да Вінчі виконуючи підготовчі рисунки до "Таємної вечері", застосовував кольорову крейду. Поєднання чорного олівця, сангіни і кольорової крейди дістало назву пастелі. У учбових рисунках пастель використовується як додатковий матеріал. Позитивні і негативні якості пастелі відомі. Чистота з одного боку, простота техніки виконання, з іншої - труднощі збереження робіт, виконаних пастеллю.

Пастель виготовляється з пігментів, глини, мела і клею. Техніка приготування проста: у фарфорову ступку замішують пігмент з водою до тістоподібної маси, розтирають масу з єднальним(крейда), заливають отриману суміш в металеві або скляні трубки. Звільняють усохлі палички пастелі з трубок. Висушують. Малювати пастель треба на шорсткій і ворсистій поверхні. Для цієї мети використовують картон або наждачний папір. Приготувати ґрунт для основи не складно.

Добре проклеєний папір, картон, полотно ретельно обробляють дрібним наждачним папером. Інший спосіб приготування ґрунту полягає в тому, що проклеєну, але ще не висохлу поверхню паперу або картону посипають порошком пемзи або наждаку і дають висохнути. Порошок, що не приклеївся, струшують.

Рисунки зроблені пастеллю треба зберігати під склом, причому скло не повинне торкатися поверхні роботи.

Закріплювати пастель небажано, оскільки при цьому, вона втрачає свої основні достоїнства. Пастель з часом не змінюється. Роботи старих майстрів дійшли до нас у

чудовому стані. Методи роботи пастеллю різноманітні. Найпоширеніший метод такий: по шорсткому ґрунту малюють пастельними олівцями, зрідка пальцями і растушками розтираючи фарби.

Невдалі місця знімають хлібним м'якишем. Часто пастель поєднують з іншими матеріалами, особливо з вугіллям.

Блискучим прикладом поєднання пастелі і іншими матеріалами є роботи Е.Дега (рис. 11). Велику роль рисунка пастеллю грає колір основи на яку наноситься пастель. Основа може бути білою, сірою і кольоровою.

Рис. 11 Е. Дега
Зірка

Контрольні запитання:

4. *Що таке пастель?*
5. *На якому папері найкраще працювати пастеллю?*
6. *Як фіксують рисунки пастеллю?*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Andrews, Barbara Henriksen. "Art and Ideas: Reaching Nontraditional Art Students." *Art Education* 54, no. 5 (September 2001): 33. <http://dx.doi.org/10.2307/3193933>.
2. Adams, Laurie Schneider. *The Methodologies of Art. An Introduction*. New York: HarperCollins, 1996.
3. Andrus, Lynda E. *Art projects for educators and students*. 8th ed. [Belmont, Calif.]: Thomson Wadsworth, 2007.
4. Bammes G. *Der nackte Mensch. Hand- und Lehrbuch der Anatomie für Künstler*. Mit rund 170 Zeichnungen des Verfassers, zahlreichen Beispielen von Meisterwerken der bildenden Kunst, 144 Modellaufnahmen. VEB Verlag der Kunst Dresden, 1973
5. Berikbaev, Alisher Alikulovich. "Development of Competence Skills of Art Education Students." *International Journal of Psychosocial Rehabilitation* 24, no. 4 (April 30, 2020): 6984–88. <http://dx.doi.org/10.37200/ijpr/v24i4/pr2020514>.
6. Benjamin, Walter. *Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media* Paperback. Harvard University Press; Illustrated edition, 2008.
7. Белянський О. М. Короткочасний рисунок. Майстер-клас. Навчальний посібник для художніх навчальних закладів 1–4 рівнів акредитації. Луганськ : ЛДІКМ, 2008. 124 с
8. Берджер Д. Як ми бачимо. Харків : IST Publishing, 2020. 176 с.
9. Бичко А.К., Гнатенко П.І., Феоктистов А.М. та ін. *Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Курс лекцій*. – Київ, 1993.
10. Виконання завдань з дисципліни «Академічний рисунок» / уклад. Є. А. Маковкін. Харків : ХДАМГ, 2002. 9 с.
11. Гарбуз Р. С. *Лінійна перспектива в навчальному рисунку*. Львів : ЗУКЦ, 2009. 110 с.
12. Гребенюк Г. Є. *Основи композиції та рисунок*. Підручник для учнів професійно-технічних навчальних закладів. Київ : Техніка, 1997. 222 с.
13. Губаль Б. І. *Спеціальний рисунок*. Івано-Франківськ: видання Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2016. 94 с.
14. Дворник Ю.В. *Жива вода рисунка*. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 176с.
15. Джахірул Амін. *Анатомія для художників: Наочний посібник із зображення людського тіла* / Джахірул Амін; пер. з англ. Олексій Пелипенко. – Київ: ArtHuss, 2022. – 304с.

16. Downing, Fripp Alfred. Human anatomy for art students. Mineola, N.Y: Dover Publications, 2006.
17. Кириченко М.А. Основи образотворчої грамоти : навчальний посібник. – Київ : Вища школа, 2002. – 190 с.
18. Коляденко Г. І. Анатомія людини / Г. І. Коляденко. – Київ.: Либідь, 2007 – 384 с.
19. Knight-Mudie, Karen, and n/a. "Attitudes towards art competitions of senior secondary art students and teachers." University of Canberra. Education, 1988. <http://erl.canberra.edu.au/public/adt-AUC20060811.154408>.
20. Leonard, Melissa M. "Motivating Students for Success in Art Education." Digital Commons @ East Tennessee State University, 2005. <https://dc.etsu.edu/etd/1048>.
21. Netto, Amelia M. "ESOL Students in the Art Room: An Art Educator's Resource Guide." Digital Archive @ GSU, 2012. http://digitalarchive.gsu.edu/art_design_theses/100.
22. Nelson, Gayle. "Perceptions About Hands-On Art Making by Non-Art Major Online Students." ScholarWorks, 2018.
23. Mayner F. Kunstleranatomie. — Leipzig, 1958.
24. Малиновський В. А. Рисунок голови і портретні завдання: навч. посіб. Київ : КНУБА, 2005. 125 с.
25. Nicoladies. The Natural Way To Draw: A Working Plan for Art Study. Souvenir Press Ltd, 2008.
26. Наталуха І., Апальков В., Рибін С., Носань В., Ногін Р. Пластична анатомія. Підручник. За ред. проф. В. Даниленка. Харків: ХДАДМ, 2008.
27. Орлова Т. Художній образ // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. ; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори) ; І. О. Покаржевська (художнє оформлення). — Київ : Абрис, 2002. — С. 702. — 742 с. — 1000 екз. — ББК 87я2. — ISBN 966-531-128-X.
28. Oxford Brookes University. School of Art, Publishing and Music. Fine art single field: Students' guide. Oxford: Oxford Brookes University, 1997.
29. Pointon, Marcia R. History of art: A students' handbook. 4th ed. London: Routledge, 1997.
30. Перепадя В. В. Рисунок. Проблеми творчості в навчальному процесі. Львів : Палітра, 2003. 288 с.
31. Попов М. Т. Альбом: рисунок, живопис / М. Т. Попов — К. : ТОВ «Європа Прінт», 2008. — 134с.
32. Pogorelov, Viktor, Khomenko O., Nosan V., Serdiyk O., Nogin R., Zherdev V. Tvorchyi rysunok. Navchalno-naochnyi posibnyk [*The Tutorial for the discipline "Drawing*

by speciality” for Masters degree of specialization “Creative (contemporary) drawing”].
Kharkiv: KSADA, 2020

33. Ратнічин В. М. Перспектива. Київ : Вища школа, 1977. 135 с.

34. Резніченко М.І., Твердохлібова Я.М. Художні графіка. Змістові модулі 1, 2 : Навчально-методичний посібник для студентів художньо-графічних факультетів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 272 с.

35. Regev, Dafna. "Art Therapy for Hospitalized Students." In *Art Therapy with Special Education Students*, 125–46. New York: Routledge, 2022.
<http://dx.doi.org/10.4324/9781003156918-7>.

36. Saywell, Edward. *A Drawing Glossary*. Fogg Art Museum, 1997,
<http://www.artmuseums.harvard.edu/fogg/drawingglossary.html>.

37. Schwartz, Diane C., and Darra Pace. "Students Create Art." *TEACHING Exceptional Children* 40, no. 4 (March 2008): 50–54. <http://dx.doi.org/10.1177/004005990804000406>.

38. Winslow V. *Classic Human Anatomy in Motion: The Artist's Guide to the Dynamics of Figure Drawing*.

39. . Clark, Gilbert A., Michael D. Day, and W. Dwaine Greer. "Discipline-Based Art Education: Becoming Students of Art." *Journal of Aesthetic Education* 21, no. 2 (1987): 129. <http://dx.doi.org/10.2307/3332748>.

40. Carr, Jeffrey. "Four types of art teachers for talented art students." *Roeper Review* 13, no. 2 (January 1991): 71–73. <http://dx.doi.org/10.1080/02783199109553313>.

41. Сенін В. П., Коваль О. В. Школа рисунку олівцем. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015.

42. Сухенко В.О. Академічний рисунок: навчальний посібник. — Київ : «АМАДЕЙ», 2016. – 232 с.

43. Сухенко В.О. Рисунок: навчальний посібник. — Київ : НАОМА «BONA MENTE», 2004. – 184 с.

44. Goldfinger E. *Human Anatomy for Artists: The Elements of Form*. Oxford University Press, 1991.

45. Goldman, Paul. *Looking at Prints, Drawings and Watercolours: A Guide to Technical Terms*. 2nd ed. London: British Museum Press in association with the J. Paul Getty Museum, 2006.

46. Gwent College of Higher Education. Faculty of Art and Design. [Publication produced by Fine Art Students]. Newport (Gwent): Gwent College of Higher Education, 1986.

47. Туманов І. М. Рисунок, живопис, скульптура: Теоретико-методологічні основи комплексного навчання / І.М. Туманов. – Львів: Аверс, 2010. – 496 с.

48. Thomson, Isabelle. The Power of Art & Protest. [New York, NY]: the Calhoun School, 2014
49. Чеботов І.П. – Харківська школа рисунка, Харків, Софія-А, 2017.
50. Шмагало Р.Т. Методика викладання рисунку в навчальних закладах Галичини другої половини ХІХ –початку ХХ ст. Львів. 2001р.
51. Zherdev, Vitaliy, Metodichni rekomendatsii do dustsipliny “Academichniy rysunok” dlia spetsializatsii “Stankovyi zhyvopus ta restavratsia vutvoriv mystetstva” [*Methodological recommendations for the discipline “Academic Drawing” for the specialization “Easel Painting and Restoration of pieces of arts” (Bachelors, Masters)*]. Kharkiv: KSADA, 2009.
52. Zherdev, Vitaliy and Nogin, Roman, Metodichni rekomendatsii do dustsipliny “Academichniy rysunok” dlia spetsializatsii “Monumentalniy zhyvopus” [*Methodological recommendations for the discipline “Academic Drawing” for the specialization “Monumental Painting” (Bachelors, Masters)*]. Kharkiv: KSADA, 2010.
53. Яремків М. Композиція. Творчі основи зображення. Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. 112 с.
54. Ятченко Ю. М. Мистецтво рисунка / Ю. М. Ятченко. – К: НАУ, 2005. – 60 с.
55. Ятченко Ю.М. Київська школа рисунка /Ю. М. Ятченко// Українська академія мистецтв. Дослідницькі та наукові праці. – К., 1998.

Рекомендовані інтернет-ресурси:

- 1.Маковкін Є. А. Рисунок геометричних тіл. Методичні вказівки до виконання завдань з дисципліні «Академічний рисунок». URL: <http://eprints.kname.edu.ua/1023/>
- 2.Анатомія людини. URL : https://www.youtube.com/@love_anatomy/about
- 3.Сухенко В. Різновиди навчального рисунка / В. Сухенко, О. Засипкін // Українська академія мистецтва. - 2010. - Вип. 17. - с. 14-22 . - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uam_2010_17_5
4. Fredericksen, Andrea, and Nick Grindle. Creating Curators: Using Digital Platforms to Help Students Learn in Art Collections. Art: Design: Media Subject Centre, 2009. Web: <http://www.adm.heacademy.ac.uk/resources/case-studies/creating-curators-using-digital-platforms-to-help-students-learn-in-art-collections/index.html>.
5. <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/5641>.